

Kapittel 4

Frikjennelsene og en henleggelse

*Waldemar Brøgger, Axel Krogh Fjalkekrone,
Thorvald Aadahl og Ragnar Solberg*

Å bli frikjent var få forunt i landssviksakene, men det forekom. Samtidig er det slik at opp mot halvparten av dem som ble etterforsket, ikke ble tiltalt. Av de 92 805 landssviksakene ble 1 375 frifunnet, noe som tilsvarer omtrent 1,5 % (SSB, 1954, s. 13). Tre forfattere opplevde dette, det vil si omtrent 8 % av forfatterne. De hadde svært ulike saker og veier frem til frikjennelse. Alle var medlemmer av Den norske Forfatterforening, men bare én av dem hadde beviselig NS-medlemskap, og dette var kortvarig. Som forfattere var de også svært forskjellige. Waldemar Brøgger har en vanskelig og komplisert sak, der han har avtaler med «begge sider»: både tyskere og frigjøringsbevegelsen. Axel Krogh Fjalkekrone var åpenbart medlem av NS, men lyktes i å fremstille sin anger slik at han ble frikjent. Thorvald Aadahl er snarere i midten mellom dem, dersom de kan sies å representere et kontinuum. Han var redaktør for *Nationen* under okkupasjonen, en avis som ble sterkt anklaget for å bidra til det nasjonalsosialistiske prosjektet. Som Guri Hjeltnes (1990) har vist, ble norske redaktører og journalister i stor grad unntatt fra landssvikoppgjøret, ettersom de var pålagt arbeidsoppgaver og hadde svært liten handlingsfrihet, men Aadahl måtte ta konsekvensene av at *Nationen* var særlig mistenkelig-

gjort. Lengden på sakene deres varierer mye: Aadahls sak er svært lang, Brøggers også lang, mens Krogh Fjalkekrones er kort. Dette kan gi inntrykk av at sakene til Brøgger og Aadahl var særlig alvorlige og kompliserte, mens Krogh Fjalkekrones var enklere å avgjøre – og det er mulig det fremsto slik for domstolene. Lengden på sakene er imidlertid et uttrykk for hvor mye materiale som ble samlet (og i noen tilfeller også sendt) inn for å felle en dom, og for hvordan retten vurderte kandidatene. Krogh Fjalkekronen var rett og slett en lite viktig person, virker det som – fra utkanten og uten makt. I motsetning til Brøgger og Aadahl, som både klassemessig og profesjonsmessig kom fra viktige posisjoner, og derfor hadde betydelig makt både under okkupasjonen, men også før og etter. Krogh Fjalkekronen var like fullt en forfatter med en betydelig litterær produksjon og innvirkning i samtiden, og ble inkludert i NS-utgivelsen *Nasjonalsosialister i norsk diktning*. I ettertid er han ikke minnet i noen særlig grad.

WALDEMAR BRØGGER (1911–1991)

Født: 05.12.1911, Stavanger

Litterær produksjon før 1940: Fem romaner, en sakprosa-bok og en diktsamling – ni oversettelser fra tysk, fransk og engelsk

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ikke bevist

Dom: Frikjent av Oslo byrett, 19.10.1947

Waldemar Brøgger kom fra en tydelig overklassebakgrunn, med både far og farfar med doktorgrad, noe som var svært sjelden i Norge på den tiden. Faren var arkeolog Anton Wilhelm (1884–1951), og farfaren geolog Waldemar Christofer (1851–1940). Både Waldemar og hans bror Niels Christian prioriterte skjønnlitteraturen på bekostning av akademisk karriere og inntok sentrale stillinger i mellomkrigstidens kulturliv. Særlig hadde de en omfangsrik karriere som oversettere. Begge gjorde seg også bemerket som journalister og kritikere i høyresideavisen *Tidens Tegns* spalter.

Avisen knivet på denne tiden med *Aftenposten* om å være Norges største avis, og Brøggerne skreiv der sammen med navn som Nils Kjær (kjent for

å skrive krigsartikler sammen med Erik Lie som var protyske under første verdenskrig, var antikommunist og antisemitt (Roughvedt, 2011, s. 48)), Sven Elvestad, Carl Nærup og Ronald Fangen. Olaf Bull var også en bidragsyter, deriblant med et intervju med Mussolini våren 1922, men han kranget med redaktøren Rolf Thommesen om det han oppfattet som reaksjonære utviklingstrekk i avisa. *Tidens Tegns* Rolf Thommesen var som person og redaktør positivt innstilt til både Fedrelandslaget og Nasjonal Samling. Thommesen representerte partiet Frisinnede Venstre, men de inngikk valgsamarbeid med Nasjonal Samling ved stortingsvalget 1933. Det kom ikke noe ut av det, bortsett fra at avisen falt i dårlig ry. På et tidspunkt var det diskusjoner om å slå *Tidens Tegn* sammen med *Nationen*, men det ble det ikke noe ut av. Thommesen døde i 1938, og avisen fortsatte med ymse utfordringer frem til 1941, da de stengte for godt.

Waldemar debuterte allerede som 20-åring med romanen *Den evige vilje* i 1932. Kristian Elster melder at det er «en forferdelig bok!», Ronald Fangen finner den «mislykket», og Hans Heiberg er enig med de «borgelige kritikere», men Inge Debes ser noe godt her.³⁴ Før okkupasjonen ga han ut tre romaner til, en diktsamling og sakprosa-boka *Vår tids undergang* (1935). Den siste må kunne sies å være et kulturkrigersk skrift, der det skapes et skisma mellom materialisme representert ved psykoanalyse og marxisme og idealisme representert ved Oxford-bevegelsen, Steiner-bevegelsen, Krishnamurti, Nasjonal Samling og nazismen.

Her omtaler Brøgger Nasjonal Samling i positive ordelag, nettopp fordi de har et filosofisk fundament som er idealistisk og fører en kamp mot materialisme. «Det intolerante snobberi vender seg med et skuldertrekk bort fra dem alle med sedvanlig intolerant bedreviten», skriver Brøgger (1935, s. 133). Boka er sånn sett også et eksempel på anti-intellektualisme, noe Emil Smith også påpeker i sin anmeldelse i *Dagbladet*.³⁵ Harald Beyer påpeker at den tydeligste inspirasjonskilden for boka er Oswald Spengler og hans *Der Untergang des Abendlandes, Aftenlandets undergang*, fra 1918/1922. Spenglers bok inspirerte mange nazister og bygget oppunder deres argument om at kulturen var for dekadent og at en gjenfødelse trengtes, men Spengler selv hadde et kompli-

34 *Laagendalsposten*, 04.01.1933, s. 1–4.

35 *Dagbladet*, 18.03.1935, s. 5.

sert forhold til nazismen og døde i 1936. Beyers anmeldelse er sterkt kritisk («Brøgger frykter ikke noget nytt barbari. Han er en optimistisk tilhenger av undergangsfilosofien»), men som i vår tid har forlaget snappet ut et positivt utdrag og benytter det i reklamene. Han skriver at Brøgger er «motstander av diktaturideene i og for sig, men tror at de er overgangsformer til en ny indre frihet. Han ser en skamplett i jødeforfølgelsene, men tillater sig samtidig en så lettvinnt frase som at jødene representerer den geniale materialisme».³⁶ Beyer er ikke alene i resepsjonen i å påpeke at jødeomtalen er ambivalente.

Etter okkupasjonen var Waldemar Brøgger aktiv som oversetter. Han oversatte *Greven av Monte Christo* fra fransk, og verk av Quentin Patrick, Marianne von Angern, Hans Fallada, Herman Melville og Karl Bartz fra engelsk og tysk i perioden 1940–42. Hans Fallada hadde blitt offisielt merket som en «uønsket forfatter» av nazi-regimet i 1935, men forble i Tyskland hele perioden og hadde et komplisert forhold til Goebbels, som aktivt forsøkte å påvirke Falladas litteratur (Evans, 2006, s. 151). Romanen hans *Altes Herz geht auf die Reise* (1936), som på norsk ble oversatt av Charles Kent under tittelen *Livet banker på hos professor Kittguss* i 1936, skapte trøbbel med Rikskulturkammerets litteraturavdeling, som fant at den ikke tilkjennega nazismen den samfunnsmessige rollen den burde spilt i romanen. Marianne von Angern og Karl Bartz virker å ha vært mer eller mindre nøytrale forfattere som ikke tok noen aktiv stilling overfor nazi-regimet.

Både faren og broren til Waldemar deltar i motstandsbevegelsen og blir fengslet av tyskerne. Først tok de faren Anton Wilhelm 11.09.1942 og holdt ham på Møllergata 19 ut måneden før han ble overført til Grini, hvor han ble sittende frem til løslatelsen 22.10.1942³⁷. Far og sønn satt fem netter sammen på Møllergata 19. Waldemar ble fengslet 15.09.1941 og satt først fem dager i byen før han ble overført til Grini³⁸. Der satt han fram til mars 1942, da han ble løslatt etter at han signerte en kontrakt med tyskerne om å tilby dem noen tjenester. Han ble da en hemmelig agent, eller *Gewehrsperson* som det oppgis på tysk, for det tyske sikkerhetspolitiet, noe han i etterkant oppgir at var ufrivillig, og noe han gjorde for å kunne rømme til Sverige etter at han

36 *Bergens Tidende*, 15.03.1935, s. 5.

37 Med hhv. fangenummer 1741 og 804.

38 Med hhv. fangenummer 1774 og 757.

kom ut fra fengsel. Som agent fikk han nr. S 48 og avga skriftlig erklæring på dette i mars 1942. Han leverte en skriftlig «stemningsrapport», hvor han blant annet informerte om en illegal publikasjon, opprettholdt kontakten med sikkerhetspolitiet og mottok to utbetalinger på 50 kr. hver (omtrent 1 500 kr. i 2024-kroner), frem til han reiste til Sverige i februar 1943.

Mens Waldemar er fri og opererer som hemmelig agent, blir Niels Christian arrestert av tyskerne. Den 2.11.1942 arresteres han og sendes til Grini, hvor han blir værende frem til han blir løslatt 21.04.1943³⁹, altså etter at broren har forlatt landet.

Waldemar publiserer en roman i Sverige på svensk under pseudonymet Carsten Frogner, som blir kontroversiell: *Den osynliga fronten*. I 1943 kommer den på dansk, og i 1944 blir den oversatt til både tysk og fransk. Romanen beskriver motstandsbevegelsens arbeid i Norge, og problemet var at den ble ansett som en offentliggjøring av hemmelige arbeidsmetoder, riktignok i fiksjons form, men motstandsbevegelsen var redd for at dette kunne plukkes opp av tyskerne og brukes mot dem. Romanen fikk ingen åpen resepsjon i Norge, og det er primært gjennom Æresretten og landssviksaken vi kjenner anklagene.

I eksilperioden i Sverige skriver han også en publikasjon ved navn *Tysk mentalitet* (1943), som verken har utgiver eller utgivelsessted oppgitt, men er tilgjengelig via Nasjonalbiblioteket. Her blandes beskrivelser fra fangeoppholdet på Grini med betraktninger rundt tyskere og tysk mentalitet. Under et annet pseudonym, Peter Valentin, gir han ut tre bøker i Sverige: to krimromaner, *Innom tolv timmar. 11.20–23.20* og *Fogden på Korsberg*, samt barneboka *Olas och Petters fantastiska äventyr*. I 1945 kommer han med *Tre gange dronning* på dansk under eget navn, og *Han sitter ved skrivbordet* som Carsten Frogner igjen. Den førstnevnte boka kommer som resultat av at han vinner en romankonkurranse av Skandinavisk Bokforlag, og når den kommer ut, sammenfaller det med arrestordren for Waldemar Brøgger. *Arbeiderbladet* melder på forsiden at han granskes for alvorlig landssvik, mens forlaget averterer hans nye bok.⁴⁰

Det er imidlertid romanen *Den osynliga fronten* som skaper problemer for ham i Den norske Forfatterforenings Æresdomstol etter krigen, mens den

39 Med fangenummer 5303.

40 *Arbeiderbladet*, 10.12.1945.

i det formelle landssvikoppgjøret bare er én av flere saker han anklages for. Særlig agentvirksomheten i 1942 blir undersøkt.

Tiltalebeslutningen tas ut av statsadvokaten 08.09.1947 og har følgende punkter:

Tiltalte avgav i mars 1942 en skriftlig erklæring til Det Tyske Sikkerhetspoliti i Oslo om å virke som «Gewehrsperson», det vil si hemmelig agent, for dette, og fikk agentnummer S 48.

En tid etter innleverte han til Sikkerhetspolitiet en av ham avfattet skriftlig «stemningsrapport» som bl.a. omhandlet den tyske propaganda og senere et illegalt skriv (et opprop). Han mottok ved to anledninger betaling av Sikkerhetspolitiet, hver gang med kr. 50,-. Han opprettholdt kontakt med Sikkerhetspolitiet inntil han i februar 1943 forlot landet.⁴¹

7. oktober oppgir Brøgger å ha fått dette lovlig forkynt.

Landssviksaken pågår i 1947 og ender med at han blir løslatt på bakgrunn av lekdommernes stemmer. De profesjonelle dommerne stemmer alle for 6 måneders fengselsstraff.

Hva kan vi lære fra denne saken? Jo, det ene er at kollaborasjon ikke nødvendigvis er enten eller, ettersom tvang og manipulasjon var en viktig del av det å bevege seg på krigens ulike sider. Dette vet vi godt fra andre saker, men på kulturfeltet er Brøgger ganske aleine om dette. På den annen side er det mulig å tenke seg at den sosiale bakgrunnen og posisjonen til Waldemar Brøgger spilte på lag med at han ble frikjent, uten at det finnes konkrete holdepunkter for å bevise det. Vi kjenner fra andre steder at dommerne har en tendens til å se mildere på handlinger av personer som har en sosial nærhet til dem selv, eller bli tolket slik (Graver, 2019). Samtidig er det interessant at Brøgger blir innstilt til dom av de profesjonelle dommerne, mens det er lekdommerne som *de facto* frifinner ham.

I hans egen profesjon, blant forfatterne i forfatterforeningen, møter han også motbør. Han blir sanksjonert av forfatterforeningens styre, ettersom den såkalte æresretten er oppløst på dette tidspunktet:

41 LS-sak, dok. 57.

Styret finner hans forhold under okkupasjonstiden uverdig for et medlem av Den norske Forfatterforening, og innstiller ham – etter å ha sammenholdt hans forhold med lignende saker som har vært oppe til behandling i æresretten – til eksklusjon for et tidsrom av 3 år, regnet fra 24.05.1945. Saken blir i henhold til lovene, å forelegge høstmøtet til endelig avgjørelse.⁴²

Resultatet av dette vedtaket blir at Brøgger melder seg helt ut av foreningen, og slik unngår sanksjonen.

AXEL KROGH FJALKEKRONE (1892–1979)

Født: 02.01.1892, Bygland, Vest-Agder

Litterær produksjon før 1940: Tolv romaner, to novellesamlinger og en sakprosa bok

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, fra 06.05.1940. Utmeldingsbrevet sendes høsten 1940, men ble godtatt først 04.01.1941

Dom: Frikjent av Setesdal herredsrett, 10.12.1946

Axel Krogh ble født og vokste opp i Bygland i Vest-Agder med en kunstmaler, Henrik Asor Hansen, som far og en dansk mor, Anne Kristine Krogh. Han har altså etternavn etter sin mor, og tok til seg Fjalkekrone i voksen alder som kunstnernavn. Av utdanning vet vi fra avhøret i landssviksaken hans fra 23.08.1946 at han startet på skolen i Kristiansand, flyttet til Bergen og fullførte middelskolen der, og at han siden gikk på Jærens folkehøyskole i 1919. Etter dette er bostedsadressene vi har, fra hjemtraktene i Agder. Det oppgis at han hadde utenlandsopphold i Frankrike, Tyskland og Italia, men vi vet lite om hva han opplevde der, og eventuelt tok med seg hjem derfra, utover en angivelig respekt for tyskernes ordenssans.

42 Gjengitt i Solhjell og Dahl (2013, s. 196).

Debuten i 1921, *Avdrift*, ble angivelig antatt av Carl Nærup på Aschehoug forlag, og han ga ut flere romaner der. Kristen Gundelach ytret også sin begeistring for romanen offentlig. Ifølge *Nasjonalsosialister i norsk diktning*, hvor Krogh har en oppføring, ble han skjøvet i bakgrunnen av Sigurd Hoel, Paul Gjesdahl og Helge Krogh. Han oppgis å være særlig opptatt av det nordiske, i tydelig kontrast til det internasjonale. Narrativet om Krogh som har havnet i skyggen, men kan komme til lys igjen, veves sammen med nasjonalsosialismen: «Når nasjonen no etter hvert vender tilbake til seg selv, finner sin egenart igjen og får øynene opp for hvor våre virkelige kulturverdier ligger, så bør Axel Kroghs bøker bli folkelesning». Det er lite reell begrunnelse i denne korte teksten, men mange postuleringer om hvor god litteraturen er. Det hadde flere enn nasjonalsosialister ment før krigen også. Likevel, til tross for frikjennelsen og at han ikke får noen behandling i Den norske Forfatterforenings Æresrett, forsvinner oppmerksomheten rundt ham etter krigen. Han er et godt eksempel på hvordan oppføringer i *Hvem hva hvor* forteller noe om ens status: Han har en oppføring i 1938, men ikke i de tre påfølgende utgavene (1948, 1950 eller 1955). Oppføringer i slike bøker har blitt benyttet som datagrunnlag i sosiologiske undersøkelser om status tidligere (Friedman & Reeves, 2020).

Han ble etterforsket for medlemskapet i Nasjonal Samling, som han selv begrunnet med at «det var best at man fikk ordnet seg med okkupasjonsmakten da kampen syntes håpløs og kunne føre til yderligere ulykker for land og folk»⁴³. Landssviksaka inneholder totalt 33 forskjellige dokumenter; blant annet ulike rapporter, egenerklæring, likningsoppgave, alderattest og tiltalebeslutningen fra Setesdal herredsrett 10.10.1945. Det som fremkommer, er en forfatter uten særlig politisk involvering og med begrenset økonomi, som generelt blir møtt med forståelse. En av de forhørte er Johans Sordal, en småbruker fra Langeid, som er «viljug til å forklåra seg»: «Ein gong det første under krigen då eg arbeidde for Axel Krogh, kom det eit tysk fly over bygdi. Krogh sa då: «Våre kjære tyskere». Eg hadde inntrykk av at han meinte det. Det er den einaste gongen eg har forstade at han var tyskvenleg. I dei. Ein gong kom ein tyskar og spurde kvar nasistane [sic] på garden budde, var han svært vond og rakka dei til fordi dei kom til han og spurde etter vegen. Det er elles ein mann som emst aldri kjem ut mellom folk, og som folk i det heile

43 LS-sak, dok. 17.

har lite greie på.»⁴⁴ Inntrykket som gis, er at tette forhold ble undersøkt, og at det er lite å hente her for rettssakens vedkommende. Viktigere er brevene som ble sendt mellom Krogh og Tor R. Hansson i 1940, ettersom sistnevnte kritiserer førstnevntes N.S.-innmelding. Hansson hadde blitt gjort oppmerksom på dette ved at han kom over et par artikler i *Fritt Folk* som han lurte på om var skrevet av Axel Krogh; det kunne Krogh bekrefte at de var. Artikkelen «Tysklands utstrakte hånd – og Norges vei»⁴⁵ og «Norges fremtid»⁴⁶ inneholder sterke forsvar for tyskerne, og skremmebildet som trekkes frem, er det «engelsk-jødiske plutokrati»: «For Norge kan det kun være en lykke å komme under innflytelse av en storsinnet og høyreist nasjon som det nasjonalsosialistiske Tyskland». I et avhør 26.09.1946 om artiklene oppgir han at han ikke mottok noen betaling for dem, og at de ble skrevet ut fra en overbevisning om at det var riktig. Brevvekslingen i 1940 resulterte imidlertid i at Krogh i siste brev, 11. november, informerer om at «Etter med stigende forfærdelse at ha iaktatt utvikling etter N.S. maktovertakelse vil jeg paa ethvert punkt gi deg helt og uforbeholdent rett i dine uttalelser. Jeg har forlangt meg strøker som medlem av N.S. og gjort dette i en utmeldingsskrivelse som hadde baade neb og klør»⁴⁷. N.S.-medlemskapet til Krogh gjaldt altså fra innmeldingen 06.05.1940 til høsten 1940, men utmeldelsen ble godtatt av N.S. først 04.01.1941. Tor R. Hansson fra Flekkefjord redegjør for vennskapet med Krogh, som hadde vart siden skoleårene, og særlig gjennom brevveksling og feriebesøk til hverandre. Han oppgir lettelse over at argumentene hans ledet Krogh til å melde seg ut av N.S., og spesifiserer at han var på besøk hos ham i 1942 og fikk bekreftet holdningsendringen: «Slik jeg kjenner Axel Krogh saa er han en god nordmann, men det viste sig dessverre at nasibøllene ikke vilde gi slipp paa hans navn, og de figureerte med det saa sendt som i 1944 blandt sine forfattere. De brukte navnet Axel Krogh og smusset det til, men selve Axel Krogh er ren norsk saa lenge jeg kan dømme».⁴⁸ Noe annet som kommer frem, er at Axel Krogh vurderes til å være svært ensom og nærtagende, og at han hadde et følsomt sinn, både før og etter krigen, samt noen kunsterromantiske forestillinger.

44 LS-sak, dok. 6.

45 *Fritt Folk*, 27.06.1940, s. 1–2.

46 *Fritt Folk*, 18.06.1940, s. 1–2.

47 LS-sak, dok. 7.

48 LS-sak, dok. 8.

Axel Krogh har antakelig også hatt godt av å kunne diskutere med Hansson. I etterkant av krigen var situasjonen derimot litt spesiell: Han ble uglesett av «nordmennene» i Setesdal på grunn av N.S.-medlemskapet, til tross for at det var trukket, og nazistene skal angivelig ha foraktet ham og sett på ham som en sviker.

Det stadfestes flere steder i landssviksaken at Krogh er forfatter, men hans forfattervirksomhet får ingen særlig behandling. Det noteres at han mottar 2–3 stipender på til sammen 2 000 kroner under okkupasjonen. Forfatterforeningens formann, Alex Brinchmann, forespørres om dette og oppgir at det ikke var noe galt i å søke disse midlene på daværende tidspunkt. En interessant sak som dukker opp, er like fullt hans vennskap med Lars Hansen, som han skriver en nekrolog over. «Artiklen var helt upolitisk»⁴⁹ står det i saken hans, men Lars Hansen hadde sympati med Tyskland og var også en som hadde et kapittel i *Nasjonalsosialister i norsk diktning*, og dermed kanskje ikke en strategisk person å knytte seg til for Krogh. Så hvorfor gjorde han det da? Dette vurderes ikke videre i landssviksaken, og når man leser nekrologen, som må sies å være særdeles patosfylt, virker det til å være basert i vennskap.⁵⁰ Lars Hansen offentliggjorde sitt svar i spalten «Hvorfor jeg er medlem i N.S.» i mange aviser, selv om han ikke ble funnet å ha N.S.-medlemskap av rettsaken, og han var kjent for antisemittisme og en stor tysk leserskare. Han deltok også på dikterkongressen i Weimar i 1941 og mottok diktergasje i 1942. Ingenting av dette var rettsstridig, men han var kulturelt assosiert med «feil side».

Påstanden var at Krogh som tiltalte ble dømt i overensstemmelse med tiltalen til tvangsarbeide i 1 år og 6 måneder samt ble fradømt rettigheter i 10 år. Krogh erkjente seg ikke straffskyldig, og det var to vitner og aktor som la frem påstanden. I rettens vurdering kommer det frem at de ikke kan vurdere hvorvidt avissakene er hans ord eller er endret på av desken, og at det var ideelle grunner som brakte Krogh til N.S., samt at han ikke forsto at det var rettsstridig eller straffbart. Han anså N.S. som et lovlig parti. Det poengteres også at «Som forfatter var han også oppglødd for den tyske nasjons prestasjoner på kunstens område». Skjønt hvor relevant var egentlig det? De

49 LS-sak, dok. 20.

50 *Agder Tidend*, 21.07.1944.

vektlegger også at Krogh var pasifist, og at han var en einstøing som hadde dårlig grunnlag for å skjønne hva det var «som virkelig fant sted i den første tiden etter tyskernes overfall på Norge». Brevet han skreiv til Hansson blir gjengitt i helhet og virker til å ha gjort sterkt inntrykk på retten. De mener at de objektive betingelsene for å straffedømme Krogh var til stede, men at de subjektive betingelsene ikke var det. De vurderte ham til å ikke være klar over at han ytte fienden bistand, og dermed måtte frifinnes. I stor grad er dette fordi han bodde avsondret, angret så fort han forsto hva som skjedde og meldte seg ut, samt at han primært var pasifist og dermed misforsto Quislings tilbakekallingsordre. «I sin alminnelighet vil retten her bemerke at det må innrømmes at det hersket uklarhet og til dels forvirring blant folk om de begivenheter som i virkeligheten fant sted sommeren 1940». Dommen var enstemmig, og tiltalte vedtok dommen på stedet.

Plot-tvister er filmer kjent for, men de har sitt opphav i virkeligheten. Hva skjer i saken med Krogh, mannen av «verdensfjern natur»? Jo, under en reparasjon i Arendal sommeren 1947 kommer det frem et innmeldings-skjema og et brev som har blitt gjemt, innemurt i en brannmur, fra Krogh til NS-fylkesorganisasjon datert 11.08.1940 med avslutningsbemerkningene «Med Quisling for Norge! Heil og sæ! Axel Krogh». Arendal politikammer sender dette inn til Kristiansands politikammers Landssvikavdeling til vurdering for om det krever at saken må gjenopptas. Dette blir avvist av Statsadvokaten for Landssviksaker i Aust- og Vest-Agder 21.08.1947 og er det siste som skjer. I Æresretten møter han mer prinsipiell behandling. Der leder hans NS-medlemskap til at han ekskluderes, i likhet med 12 andre forfattere. Han utgir ikke noe skjønnlitterært igjen. Ifølge Haugen (2017) solgte Krogh eiendommene sine i Bygland i 1963 og flyttet til Valencia i Spania, hvor han døde og ble gravlagt i 1979.

THORVALD AADAHN (1882–1962)

Født: 23.06.1882, Rødenes, Østfold.⁵¹

Litterær produksjon før 1940: En roman, tre drama (lystspill, komedie, skuespill) og en kortprosa bok

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Nei

Dom: Frikjent av Eidsivating lagmannsrett, 25.10.1948

Thorvald Aadahl var blant de i den eldste kohorten når okkupasjonen inntraff, men hans litterære produksjon var like fullt ikke så stor. Det skyldes mest at hans hovedgjefte var som redaktør. Han var redaktør for *Nationen*, som var Norges Bondelags avis. Den var etablert i 1918 og utkom i alle okkupasjonsårene, og Aadahl var med helt fra starten. Ifølge Hjeltnes (1990, s. 386) var opplagene i åra 1939–1945: 15 373, 13 040, 13 300, 12 444, 14 762, 17 125 og 18 340.⁵² En stigende tendens der altså. Aadahl hadde også redaktørfaring forut for oppstarten av *Nationen*, men det var som *Nationen*-redaktør han virkelig ble kjent, og ettermålet er også preget av dette. I denne sammenhengen er han interessant både fordi han blir frikjent og er et eksempel på avisoppgjøret, men også fordi han viser noe av det som det kommer mer om i kapittel 9 – at avispersonene også gjerne har skjønnlitterære produksjoner og kan sies å være litterære mangsylvere.

Aadahl hadde solid forankring som redaktør for *Nationen*. Med bakgrunn fra Rødenes i Østfold og gårdsbruk (faren August er oppført som forpakter i dåpsattesten til Thorvald⁵³), samt landbruksskolestudier etter folkeskolen, kommer det i resepsjonen til uttrykk at forfatteren har erfaring selv fra landbruksaktivitetene han skriver om. Aadahl var 24 år da han først inntok en redaktørpost i venstreavisen *Østlandet*. Etter hvert dro han videre til *Landmandsposten*, først som redaksjonssekretær og så som medredaktør,

51 Jeg tar utgangspunkt i dåpsattesten fra landssviksaken og har derfor en annen fødselsdato enn *Store norske leksikon*, for eksempel.

52 Dette er for ordens skyld eksakt samme tall som oppgis i rettsboka i landssviksaken.

53 LS-sak. Aadahls sak er ikke nummerert som de andre landssviksakene, men dåpsattesten ligger der.

og til slutt eneredaktør. Dette er avisa vi i dag kjenner som *Nationen*; den gjennomgikk altså navneskifte og omorganisering til dagsavis i 1918. Aadahl var motstander av brennevinsforbud og målsaka, noe som gjorde at han fikk et konfliktfylt forhold til vestlandsfløyen i Bondepartiet. Selv ble han medlem i Bondepartiet i 1920. Først og fremst var Aadahl sterkt antisosialistisk og hadde et reaksjonært syn på bondesamfunnet som noe som måtte beskyttes mot det urbane og moderne, slik som industri. Et annet standpunkt han fikk oppmerksomhet for, var at han mente at de som mottok offentlig hjelp, ikke skulle ha stemmerett fordi det var et bevis på at de manglet de mentale forutsetningene (Figueiredo, 2002, s. 124). Aadahl deltok i det som ble kjent som Prytz-Quisling-kretsen, en krets som møttes for middag og diskusjon hos Frederik Prytz, og som utviklet seg til å bli medlemsorganisasjonen Nordisk folkereising i mars 1931. Her møttes Frederik Prytz, Vidkun Quisling, Halvor Hansson, Peter M. Mjøllner, major Ragnvald Hvoslef, Herman Schultz, Adolf Munthe, Knut Domaas (redaktør i *Norges Handels- og Sjøfartstidende*), Hermann Harris Aall (som vi blir nærmere kjent med i kapittel 15) og advokaten Johan Bernhard Hjort (en av medstifterne av N.S. i 1933), samt hans far, professor Johan Hjort. Som Dahl (1991, s. 145) bemerker, er dette en gjeng som passer læreboksskjemaet over typiske initiativgrupper for fascisme: Her finner vi borgerlige personer fra ulike bakgrunner med forretningsinteresser og høy andel kapteiner (6) i 40-årsalderen, «den utålmodige alder». Bortsett fra Johan Hjort fortsatte de andre i kretsen støtten til Quisling utover 30-tallet. Johan Bernhard Hjort meldte seg ut i 1937 og forsøkte å etablere et alternativt samarbeid med okkupasjonsregimet i april dagene i 1940, uten hell. Flere kilder hevder at det er Aadahl som lykkes i å overtale daværende statsminister Peder Kolstad (1878–1932) til å ta inn Vidkun Quisling i sitt første politiske verv, som forsvarsminister i 1931. Regjeringen Hundseid holder til 1933, og da trer de av, og Quisling starter N.S. I landssviksaken oppgis det at Aadahl var skuffet over Quisling som minister: «han langt fra oppfylt forventningene og at han mer ødela enn styrket forsvaret», og videre finner de at «retten [må] etter det som foreligger gå ut fra at han siden 1933 [...] avgjort har vært en politisk motstander av Quisling og konsekvent har bekjempet ham og hans politikk». Videre finner de at det særlig er Aadahls avstandstagen til diktatur som gjør det uaktuelt for ham å støtte nazisme.

Hans første skuespill utkommer i 1914, *Kristine fra landet: en komedie i tre akter*, og frem mot hans første roman i 1941 er det teateret han skriver

for. Tre av skuespillene oppføres på Nasjonalteatret og ett på Centralteatret, og dette poengteres i landssviksaken. Romanen *Gårdsklokken* er altså hans første, og den eneste i perioden, og det bemerkes at han «er altså på sett og vis debutant på panaset [sic], hvis en da kan kalde en mann debutant når han gjennom hele sitt liv har vært pennefecker. Det var jo dramatiker Aadahl skulle være ved sia sitt daglige yrke, og dramatikerer fornekter seg heller ikke her», skriver F.L. i *Hadeland* 06.11.1941. Aadahl har stor respekt som redaktør og journalist, og resepsjonen viser at dette også påvirker vurderingen av hans roman, som jevnt over blir godt mottatt. Dette skjer i en presse som ellers dekker utviklingen i Europa. For eksempel kan vi i *Øvre Smaalenenes dagblad* 11. desember lese anmeldelsen av *Gårdsklokken* side om side med et bilde av «riksmarkalk Gøring og marskalk Petain» som har hatt et møte i St. Florenting Vorgigny.⁵⁴ Om Petain leste boka vet vi ikke, men den blei oversatt til fransk i 1944, og den kom også på dansk (1942). I 1942, nærmere bestemt 15. januar, fratrådte Aadahl stillingen som redaktør i *Nationen* av eget ønske, også fordi han hadde vært plaget av magesår.

Selve rettssaken mot Aadahl, hvor han anklages for landssvik, foregår i Eidsivating lagsmannsrett i Oslo tinghus fra 12. til 25.10.1948. Det var 23 vitner i saken, samt 149 tekster som ble gjennomgått, de fleste publisert i *Nationen*, men også enkelte brev og skriv fra Aadahl til for eksempel *Fritt Folks* redaksjon.⁵⁵ I tiltalen er det 88 konkrete ledere og avisartikler som legges til grunn. Tiltalen fremholder at Aadahl «ved å skrive som han gjorde under sitt kjente merke og i sin kjente stil gitt Nationens mange lesere inntrykk av at han anså det nytteløst å gjøre motstand mot tyskerne og at han gikk inn for den tyske og nazistiske nyordning.»⁵⁶ Aktors påstand er at han skal dømmes til ett års fengsel, 10 års fradømmelse av sivile rettigheter, samt at han skal betale saksomkostninger. Grunnen er hans redaktørvirksomhet etter 09.04.1940. Aktor mener like fullt at Aadahl kan frikjennes for tiltalen for «å ha forherliget tyskernes norske håndlangere, Quisling og N.S, og for befatning med følgende ledere og artikler», hvorpå det listes opp 25 tekster. Grunnen til at tekstene vurderes å ikke være grunnlag for domfellelse, er at «det er på det rene enten

54 *Øvre Smaalenenes Dagblad*, 11.12.1941, s. 4.

55 I *Store norske leksikon* oppgis saken å gå til Høyesterett, men det kan jeg ikke se ut fra landssvikarkivet, der Eidsivatingens behandling ser ut til å være den siste.

56 LS-sak, s. 22 i rettsboka fra Eidsivating lagsmannsrett.

ikke skrevet av tiltalte eller er inntatt under hans fravær og uten hans vitende, eller av andre grunner ikke anses som straffbare». Videre er også artikler som de ikke «anser bevist at de er skrevet av tiltalte eller tatt inn med hans vitende» unntatt. Det er like fullt en del artikler de anser bevist skrevet av ham eller tatt inn av ham, og som de «utvilsomt inneholder propaganda til fordel for Tyskland», men «dermed er imidlertid ikke avgjort at forholdet er rettsstridig». Her får vi første generelle lærdom: «Hva angår pressens og avisredaktørers stilling i sin alminnelighet under okkupasjonen og betydningen for almenheten [sic] av i denne tid å få aviser, viser retten til den karakteristikk som er gitt av førstevoterende i [Høyesteretts dom av 13/2–1948 i sak mot Morgenposten] og som helt ut stemmer med den oppfatning av forholdet som nærværende rett har dannet seg på grunnlag av de fremkomne opplysninger». De viser til at pressen ikke hadde noen samlet linje overfor tyskerne, at tyskerne aksepterte et mangfold i pressen, og at *Nationen* hadde en oppgave overfor sine lesere, nemlig bondestanden som opplevde store informasjonsbehov. Det som følger, er en overveielse av hvorvidt Aadahl skiller seg ut som redaktør i dilemmaet mellom «å yte motstand» og «å holde det gående». Her viser de til ministerialrat Müllers vurdering av at *Nationen* skapte mest vanskeligheter for Pressabteilung. At tyskerne var mistenksomme overfor Aadahl, og at Quisling «næret helt ut mistillit mot ham», ble i Landssviksaken et argument for Aadahl. Også en karikatur har blitt påklaget, men den vurderes ikke rettsstridig. Enstemmig frikjennes Aadahl, «tiltalte [står] ikke dårligere enn gjennomsnittet av de øvrige redaktører».

RAGNAR SOLBERG (1898–1967)

Født: 30.09.1898, Dovre.⁵⁷

Litterær produksjon før 1940: To diktsamlinger

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Nei

Dom: Henlagt av Lillehammer politikammer, 23.11.1945

Ragnar Solberg omtales i Landssviksaken som forfatter og fjellstuemann. Han ga ut to diktsamlinger på 30-tallet, begge utgitt på Aschehoug, samtidig som han dreiv fjellstua Fokkstua. Født på Dovre, skreiv Dovremål, og som næringsdrivende var han sterkt involvert i lokalsamfunnet, samt både omtalt i og bidragsyter til avisa *Laagen*. Avisadekket Gudbrandsdalen fra Lillehammer fra 1923 og hadde Erling Bjørnson, Bjørnstjerne Bjørnsons yngste sønn, som drivkraft. De NS-vennlige synspunktene til Erling Bjørnson påvirket avisa utover 30-tallet og gjorde den på 40-tallet til et nazifisert bondeorgan, hvis kontor ble ansett for å være «et skikkelig NS-reir» (Hosar & Hetland, 2026).

Faren til Ragnar, Anton Solberg, var en lærer fra Ulekleiv som tok over drifta på skysstasjonen «Fokkstugu» i 1877, gjorde den om til gård og siden hotell på hele 60 værelser og 100 senger. Mora til Ragnar, Marit Domaas, var med på driften. «Fokstuen Høi-fjellshotell», som det ble reklamert for i avisene, ble nå et yndet reisemål for turister fra byene som ville til fjells (Lunde, 1998, s. 3). Angivelig var det Dovres største hotell i mellomkrigstida. Solbergs to diktsamlinger før krigen, *Is-Gud* (1937) og *Du fjell* (1938), har begge «dikt på Dovre-mål» som undertittel, og er sentrallyriske naturdikt med sterk regional forankring. Han blei tatt opp som medlem i Den norske Forfatterforening året etter, i 1939.

Under okkupasjonen var fjellstua angivelig bebodd av tyskere omtrent heile tida, og Lunde (1998) skriver at Solbergs søsken gikk hver sin vei under krigen. En av søsknene støttet okkupasjonsmakten og den andre støttet motstandsbevegelsen, mens Solberg inntok en mellomposisjon: «med så tett omgang med dei [tyskera] var det ikkje til å unngå at han og oppdaga kul-

57 Jeg tar utgangspunkt i dåpsattesten fra landssviksaken og har derfor en annen fødselsdato enn *Store norske leksikon*, for eksempel.

tiverte folk – som han ikkje såg seg for god til å prate med om folk såg det» (Lunde, 1998, s. 16). Nærmere ryktebørsen enn dette kommer vi ikke med kildene som finnes, men Lunde konkluderer tydelig: «at han under krigen braut en isfront som 'Heimefronten' ville halde, er likevel ikkje til å koma forbi» (Lunde, 1998, s. 17).

Det tas ut offentlig tiltale mot ham av Gudbrandsdal politimesterembete 23.08.1945 fordi Solberg var formann i Dovre herredsting, som den 30.08.1941 hadde bevilget kr. 2 000 til Den norske legion.⁵⁸ I tillegg står det flere steder i saken etter navnet hans «unasjonal holdning», så etterforskningen omfattet mer enn kun deltakelsen i herredstinget, som ble med det ene møtet. I *Laagen* 12.02.1941 kunne man fra herredstingsmøtet lese at: «Ved møtets slutt holdt Ragnar Solberg en frisk tale hvor han erklærte seg enig i N.S. program»⁵⁹. Solberg selv bestrider dette i 1945 og hevder at han har blitt utsatt for ryktesvermeri: «Det har vært skumlerier og slarv omkring mitt navn – og min nasjonalholdning. Jeg har vært utsatt for falsk [sic] angiveri, også av N.S.»⁶⁰, skriver Solberg i brev til politimesteren allerede to uker før tiltalen tas ut. I samme brev skriver han også om en artikkel han skreiv til *Laagen* om «at man måtte holde sammen i kontakt med styresmaktene så det ikke blev unødige ulykker. Jeg mente det vel, artikkelen var sprunget ut av hjertet for Norges skyld, det var menneskelig og naivt. Jeg var noe i villrede da. Jeg var vel «stripet» da? Styremakten var jo Nasjonal Samling».⁶¹ Historien her minner om en del andre forklaringer i Landssvikarkivet, men det som skiller Solbergs fra andre, er at han fra 1942 av oppgir å gå imot tyskerne og å være aktivt mot okkupasjonsmakten, sågar «innbitt jøssing», selv om han innrømmer at det ikke var «utad». Særlig er dette påvirket av at han, «som en mot hundre», må forholde seg til en rekke tyskere på hotellet som oppfører seg dårlig. Oppnevningen til herredstinget har visstnok foregått uten Solbergs viten, og han møtte omtrent på ordre og kun på tre møter. I selve møtet han tiltales for, oppgir han å ha protestert mot bevilgningen, men at han ikke fikk dette protokollført fordi ordføreren nektet ham dette.

58 LS-sak, dok. 4.

59 LS-sak, dok. 14.

60 LS-sak, dok. 2.

61 LS-sak, dok. 2.

Det er tydelig at det er som forfatter Solberg er interessant for *Laagen* i sin samtid og for politiet i etterkant av okkupasjonen. Etterforsker O. Fagersand foreslår at det gjøres forsøk på å finne Solbergs tekster i *Laagen*, men at om det ikke lykkes, er det «neppe annet å gjøre enn å henlegge saken». I Landssviksaken gjennomgås Solbergs bokanmeldelser for å undersøke «unasjonal holdning», og de finner at «alle hans bokmeldinger i 1940 er uklanderlige». ⁶² I 1941 er det derimot mer å se på ettersom han anmeldte Cally Monrad og Dagfinn Zwilgmeyers utgivelser på «N.S. forlaget Stenersen», men konklusjonen er at «politiske spørsmål berøres ikke». ⁶³ Derimot er det mest graverende de finner, fra 1942, en nekrolog over Gudbrand Lunde fra 30.10.1942. Der skreiv Solberg at Lunde var: «en varm talsmann for de diktere som har djupe rötter i norsk jord. De er ham en stor takk skyldig».

Etter krigen ga han ut flere bøker, og var raskt tilbake i varmen hos Aschehoug. To diktsamlinger på Dovre-mål, *Livs-skurd* (1950) og *Ljos* (1953), kom før ei på bokmål, *Kjærlighet til lyset* (1996), og til slutt *Dikt i utvalg* (1968). Han gikk bort året før siste utgivelse, på Kanariøyene, og innledninga gir en liten beskrivelse av Solberg og hans poesi, men nevner ingenting om andre verdenskrig.

I 1998, 100 år etter Ragnar Solbergs fødsel, ble han markert på Dovre, og det kom ut en bok om ham, *Vindharpens mester* – en omtale han angivelig fikk av Johan Falkberget – som har én side om Solbergs handlinger og holdninger under krigen, i tillegg til 55 om hans øvrige liv og diktning. Der hvor det om mange forfattere er mye å lese om hvor tungt det var å leve med samtidens vurdering av en som enten var «på feil side» eller «stripete», er det lite av dette å spore i litteraturen om Solberg.

Solberg ble suspendert av Æresretten, Den norske Forfatterforeningens interne etikk-komite, i en periode på fem år – og mottok beklagelse på DnFs 125-årsjubileum 15.11.2018 i Oslo av daværende leder, Heidi Marie Kriznik: «Forfatterforeningen ønsker å gjøre det klart at vi ser at dette rammet hardt. Forfatterforeningen gjorde urett, både ved den tvilsomme prosessen som Forfatterforeningen bega seg inn på ved å opprette æresretten, og ved å ta

62 LS-sak, dok. 14.

63 LS-sak, dok. 14.

avgjørelser basert på feilaktige opplysninger.»⁶⁴ Men som Rem, Søbye og Fløgstad (248) skriver: «Vi vet faktisk ikke sikkert hva slags bevis- og grunnlagsmateriale de satt på». Selv mente Solberg at han «som nasjonal dikter har krav framfor mange til å bevare min ære uplettet», riktig nok overfor Landssviksaken og ikke «Æresretten».⁶⁵

Oppsummering

Sakene til Brøgger, Krogh og Aadahl kom opp i 1946, 47 og 48. De ble behandlet av ulike domstoler, og ulike tjenestemenn var involvert. Til felles hadde de en tiltalt med skjønnlitterær virksomhet, og i Kroghs tilfelle en som hadde blitt aktivt fremmet av NS-miljøet selv i antologien *Nasjonalsosialister i norsk diktning* (1943). Det er kun Krogh som har et kortvarig NS-medlemskap, og et tydelig tegn som avmerker seg i disse sakene, og som gjør seg gjeldende også for de kommende sakene i boka også er at NS-medlemskap er tungtveiende i spørsmålet om straff. For Ragnar Solbergs vedkommende er også manglende NS-medlemskap avgjørende for at saken henlegges. Interessen rundt hans sak er også knyttet til hans status som forfatter, og etterforskningen viser at politiet undersøkte hans litterære aktiviteter som potensiell propagandavirksomhet, men uten at det førte til siktelse.

64 «En unnskyldning for 'Æresretten'» <https://www.forfatterforeningen.no/artikkel/en-unnskyldning-for-aeresretten/>

65 LS-sak, dok. 2.

